

УДК 342.34; 342.415

<http://orcid.org/0000-0002-0837-3253><http://orcid.org/0000-0002-8667-1723>**В. І. Горбань, О. В. Горбань****ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ДЕМОКРАТІЯ: СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Досліджується проблема соціальної основи демократії за методологією Арістотеля: в єдності кількісного (більшість – меншість) і якісного (свобода, заможність, освіченість, благородство) її вимірів. Обґрунтовуються соціальні критерії оцінки стану соціальної основи демократії: питома вага середнього класу в складі народу та достатній відносно класу багатих рівень його життя. Аналізуються загрози середньому класу і демократії, викликані тенденціями росту відносної соціальної нерівності та скорочення робочих місць середнього класу на ринку праці внаслідок глобалізації економіки.

Ключові слова: демократія, кількісний і якісний виміри демократії, середній клас, абсентеїзм.

В. И. Горбань, Е. В. Горбань**ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ДЕМОКРАТИЯ: СОЦИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ**

Исследуется проблема социальной основы демократии по методологии Аристотеля: в единстве количественного (большинство – меньшинство) и качественного (свобода, достаток, образованность, благородство) ее измерений. Аргументируются социальные критерии оценки социальной основы демократии: удельный вес среднего класса в составе народа и достаточный относительно класса богатых уровень его жизни. Анализируются угрозы среднему классу и демократии, вызванные тенденциями роста относительного социального неравенства и сокращения рабочих мест среднего класса на рынке труда вследствие глобализации экономики.

Ключевые слова: демократия, количественное и качественное измерения демократии, средний класс, абсентеизм.

V. Gorban, O. Gorban**GLOBALIZATION AND DEMOCRACY: SOCIAL ASPECT**

The problem of the social foundations of democracy in the context of globalization on the methodology of Aristotle: in the unity of its quantitative and qualitative measurements is studied. The author argues the lack of understanding of democracy primarily in the quantitative characteristics of the majority – minority. Democracy, which based on the majority of the poor, does not give them freedom. Demagogues turn people into a crowd. The state with the majority of the middle class - people whose wealth is based on the "average property, but adequate" is more perfect than such a democracy.

In the competition between capitalism and socialism in the XX century, the doctrine of the middle class as a social support of democracy was proclaimed and implemented in the developed countries of the West. Based on Y. Dellinger's researches (2013) and the report of the ILO about wages in the countries of the world in 2014–2015 the authors analyze the tendency of the quantitative reduction of the middle class.

As a result, the authors formulate social criteria of evaluation of democracy: the proportion of the middle class as a part of the people and the extent of its relative prosperity. They suggest the themes for further research: the socialization of ownership, in particular TNC to reduce inequality of the average class with the rich; people's defense mechanisms from the concentration of wealth and power in alliance of the oligarchy with the state bureaucracy, in particular, the revolutionary tradition in the system of law sources.

Key words: *democracy, qualitative and quantitative measurement of democracy, the middle class, absenteeism.*

Постановка проблеми. В закономірному історичному розвитку демократії від античних витоків до євроатлантичної класики Нового часу і поширення, як однієї з універсальних цінностей, в геополітичному просторі сучасної епохи глобалізації відбуваються парадоксальні метаморфози. Від найдавнішого визначення Афіньської демократії як народоправства або ж влади народу це поняття еволюціонувало до того, що «не означає фактично нічого», констатував Р. Даль, – воно «...не стільки виражає окреслений і специфічний сенс, скільки є знаком розпливчатого схвалення популярних поглядів...» [8, с. 9]. А. Буйчик вважає, що відсутність однозначного змісту терміну «демократія» є наслідком його масового використання і наводить декілька сенсів його інтерпретації: *широкий* – як суспільна система на основі добровільності всіх форм життєдіяльності індивіда; *вузький* – як форма держави з рівними правами громадян на владу; *ідеальний* – як найкраща модель суспільного устрою на цінностях свободи, рівності, прав людини [4, с. 6].

На думку авторів, відсутність чітких загальноприйнятих визначень демократії цілком закономірна. *По-перше*, тому, що загальне прагнення народів до влади втілюється в *особливих* цивілізаційних видах і *одиничних* формах унікальної творчості кожного народу. Один з творців Афіньської демократії Перікл наголошував, що Афіни не брали за зразок чужоземні настанови, а, навпаки, самі являли приклад іншим і їх народоправство ґрунтоване на управлінні більшістю, а не купки людей [20]. Узагальнюючи грецький досвід демократії, Арістотель критикував тих, хто думав ніби існує всього-на-всього один вид демократії. Він класифікував п'ять її видів і вказав на особливі перехідні види [1, с. 547, 555–556, 558]. Від античних часів до

сучасності видове багатоманіття демократії постійно зростає, що знайшло своє відображення в науці. Плюралізм методології дослідження демократії також посприяв теоретичному багатству її розуміння.

Разом з тим, *по-друге*, розвиток демократії відбувається в боротьбі з протилежними щодо неї формами державних режимів. С. Гантінгтон навіть вивів формулу «хвиль демократизації», за якою вони чергуються з відкатами до антидемократичних режимів (книга «Третя хвиля: демократизація у другій половині XX століття»). У цій боротьбі противники демократії не вибирають засобів з метою її дискредитації. Зокрема, використовується поширений спосіб підміни понять: спочатку приписати критикованому об'єкту нісенітницю, щоб потім переможно спростовувати її. Одна з таких підмін має давнє історичне походження і стосується *соціальної основи демократії*, яка і стала предметом дослідження цієї статті.

Суть проблеми дослідження полягає в новітній тенденції до звуження соціальної основи демократії в розвинутих країнах, що проявляється в низькій явці виборців на вибори і референдуми. Таке явище дістало назву *абсентеїзм*. Як наслідок, в політичному і науковому середовищі поширюються парадоксальні щодо суті демократії ідеї про недоцільність референдумів і більшої участі людей в прийнятті політичних рішень. «Тільки не це», стверджує, наприклад, Я. Аугштайн. Парламенти, пише він, «захищають демократію від народу, а народ від самого себе. Тому що в народу, це парадоксальна правда, демократія не в самих надійних руках. Глас народу і прогрес – це важко сумістити» [2].

В Україні абсентеїзм ще не став проблемою, але проблемою є становлення демократії. Її кризу в процесі трансформації пострадянської України в державу «бюрократичного корпоративізму» В. Кремень і В. Ткаченко ще в 1997 році виправдовували аналогією із західними демократіями, де відбувалося те ж саме [11]. НАН України в Національній доповіді за 2011 рік констатувала відсторонення народу від прийняття найважливіших державних рішень і підміну народного волевиявлення під час

виборів виборчими маніпуляціями і фальсифікаціями [15, с. 18]. Майдани 2004 і 2013–2014 років в Україні засвідчили вірність теоретичних висновків Л. Зідентопа про революційну традицію народів в боротьбі за свої права. В основі можливої кризи євроінтеграції він назвав проблему демократії [9, с. 29, 30]. Тож дослідження проблеми соціальної основи демократії має наукове і практичне значення.

Аналіз актуальних досліджень. Влада *більшості* народу – такий *кількісний* вимір демократії піддав аргументованій критиці як недостатній ще Арістотель. Він розкрив взаємозв'язок *кількості і якості* в дослідженні кожної держави взагалі і демократії, зокрема. До *якісних* вимірів держави Арістотель відносив *свободу, багатство, освіченість і благородство походження*, а до кількісного – чисельну перевагу маси населення [1, с. 569]. Якісним недоліком грецьких демократій Арістотель вважав бідність більшості народу, внаслідок якої він був неосвіченим чи малоосвіченим, не міг бути благородним і вільним та мав схильність підпадати під вплив демагогів, що робило демократію нестійкою. Вона тяжіла до охлократії і олігархії. Тому Арістотель називав демократію разом з усіма іншими формами держав відхиленням від самої правильної – політії, яка мала б поєднати два начала демократії і олігархії (незаможних і заможних) у середній за заможністю верстві народу (середньому класі за сучасною термінологією). *Середні за достатком мали скласти більшість народу* і тим самим визначити *якість* держави [1, с. 556–557, 561, 562, 567].

В заснованих на нерівності рабовласницькому і феодальному суспільствах висновки Арістотеля стосовно демократії не були запитані. Античні зразки демократії надовго забулися і тільки в 1260 році вперше в Європі зазвучало слово «демократія» в перекладі праці Арістотеля «Політика». Але його критика демократії і обґрунтування політії були забуті в революційній концепції народного суверенітету епохи Нового часу і становлення буржуазної демократії. І. Франко віддавав належне головному завоюванню Англії і Франції в ХІХ ст., яке поширювалося в інших країнах –

політико-правовій свободі і рівності громадян як індивідів у формі республіки з поділом влади на основі загального виборчого права. Але така демократія була, за його словами, «титулярною», а не фактичною. Держава лишалася апаратом управління *меншості* багатих «згори» – *більшістю* бідних «внизу». Багатство небагатьох давало їм можливість «купляти» вибори і депутатів з метою «брати і драти» парламентарно, тобто за «круглу» суму проштовхувати в парламенті рішення, які збагачували багатих ще більше, а народу виділяли «звіриний бюджет»; підкуповувати під час виборів виборців і пресу з інтелігенцією, які обманювали виборців. З іншого боку, нестача коштів і освіти у більшості народу не дозволяла йому в змаганні з багатими та найнятими ними бюрократами відстоювати свої права в судах. Узагальнивши наведену тут аналітику І. Франка з нагоди його 150-річного ювілею [6, с. 120], автори наголосили на її актуальності для розуміння перспектив будівництва демократії в сучасній Україні за умов бідності народу як національної проблеми.

В Європі ще в 1947 році У. Черчіль називав демократію найгіршою формою правління, за винятком всіх інших, саме за підміну парламентом суверенітету народу [18]. Але конкуренція капіталізму з соціалізмом поступово створила основу для сприйняття і поширення Арістотелевої ідеї середнього класу в розвинутих демократіях Заходу. З 60-х рр. XX ст. вона стала офіційною доктриною цих країн, яка обґрунтовувала необхідність зростання середнього класу до більшості в складі всього населення задля стабільності демократії. Створена в Німеччині Академія соціальної демократії навіть видала навчальний посібник «Основи соціальної демократії», взявши за критерій її визначення доступність благ для всіх членів суспільства і збалансованість [17, с. 6]. С. Ліпсет на двох сторінках свого дослідження соціальних основ політики детально цитував Арістотеля стосовно значення створення середнього за достатком прошарку людей для найкращого державного ладу [13, с. 9–10]. Проте, він чомусь пропустив обґрунтування Арістотелем взаємозв'язку між концентрацією надмірного

багатства у олігархії та відносною щодо неї бідністю більшості населення, але вказав на класичний фашизм як рух заможного середнього класу. З приводу цього А. Галкін слушно зауважив, що хитання середнього класу до радикалізму відбуваються за умов соціально-економічних криз, але не слід реабілітовувати монополістичні угруповання, аристократичні і військові кола, відповідальні за підтримку фашизму [5]. Разом з тим С. Ліпсет, К.-Р. Сен, Дж. Торрес, Г. Ерме відносили розширення середнього класу за якісними рівнями заможного життя і освіченості до необхідних умов становлення демократії.

З руйнуванням світової системи соціалізму розвинуті буржуазні країни втратили конкурента, з яким змушені були змагатися за найкращий зразок держави. Транснаціональні корпорації отримали глобальні можливості для визиску надприбутків за підтримки своєї державної опори – США і ЄС. Викликана ними хвиля імміграції до розвинутих країн з країн, що розвиваються і експлуатація дешевої робочої сили іммігрантів дозволила провадити політику зниження соціальних стандартів і скорочення середнього класу в «старих демократіях». Це знайшло виправдання в появі нових теорій про відсутність попередніх умов для демократії. З цих позицій виступили американські політологи Т. Карл і Ф. Шміттер, які закликали припинити пошуки набору універсальних та ідентичних умов для демократії [10]. Між тим Директор-розпорядник Міжнародного Валютного Фонду К. Лагард зробила заяву про кризу середнього класу в розвинутих країнах і необхідність запровадження заходів на його підтримку, оскільки він проявляє все більше незадоволення (за критерій визначення середнього класу вона навела дохід 10–20 доларів на день) [12].

Метою статті є дослідження впливу глобалізації на соціальну основу демократії в контексті «хвиль» її розвитку. Автори вбачають свої завдання в актуалізації методології Арістотеля стосовно аналізу демократії в єдності кількісного і якісного її вимірів, обґрунтуванні соціальних критеріїв оцінки

стану демократії і політики її вдосконалення чи, навпаки, дискредитації та руйнації.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з того, що оминув своєю увагою С. Ліпсет. З обґрунтування Арістотелем злочасного стану і швидкої загибелі демократії, в якій біднота переважає своєю чисельністю. Бідні й принижені цим люди сповнюються заздрощами до багатих і стають «схильними до злочинів із підлості» – такою є соціально-психологічна природа суспільства майнового контрасту за аналізом Арістотеля. Бідні «не здатні владарювати і вміють підкорятися лише тій владі, яка проявляється в хазяїв над рабами». Як наслідок, держава «складається з рабів і панів, а не з вільних людей...» [1, с. 566–567]. Багатії ж за своєю природою зневажають бідноту і стають «переважно нахабами й великими мерзотниками», вони «не бажають та й не вміють підкорятися» і схильні здійснювати злочини з нахабства [1, с. 566]. Жадоба багатих, за Арістотелем, скоріш за все стає згубною для держави [1, с. 571]. Основну загрозу для демократії, в якій переважають бідні й злиденні, Арістотель вбачав в демагогах. Їх могутність над народом полягає в можливостях маніпулювання громадською думкою, перед якою вони зводять звинувачення на посадових осіб держави і вимагають над ними народного суду. Бідний і принижений люд охоче сприймає такі звинувачення і стає слухняним знаряддям для деспотії демагогів. Відтак, значення посадових осіб в державі зводиться нанівець, як і влада закону, а де «відсутня влада закону, немає й державного устрою» [1, с. 557].

Між тим створення в державі чисельної переваги середніх за достатком людей над дуже бідними і дуже багатими разом взятими, або хоча б кожною із цих частин народу окремо, стабілізує державу. «Люди, які мають більший майновий достаток, – писав Арістотель, – частіше бувають і більш освіченими, і більш благородними за походженням. ...Люди заможні вже мають те, заради чого здійснюються правопорушення [1, с. 561].

У XX ст. теорії і практики «держави загального добробуту», «соціальної держави», конвергенції соціалізму з капіталізмом в своєрідній формі відродили вчення Арістотеля про політію в конкуренції класичної буржуазної демократії з утвердженням соціалізму. Центральне місце в них зайняло положення про зростання середнього класу. Його проголошували вирішальною силою капіталістичного суспільства [22, s. 76], яка на практиці здійснює «демократизацію політичних відносин» [24, s 40]. Однак за другу половину XX – 16 років XXI століть середній клас так і не став більшістю населення в розвинутих демократичних країнах.

У 2013 р. У. Деллінджер провела порівняльний аналіз ситуації з середнім класом в 19 розвинутих країнах за матеріалами Люксембурзького дослідження доходів їх населення з 1985 по 2005 роки та доповідей Організації економічного співробітництва і розвитку 2008 і 2011 років [23]. Підстави для такого дослідження створили публічні дискусії про скорочення середнього класу із-за збільшення нерівності в розподілі доходів між людьми і погіршення перспектив працевлаштування та можливостей отримання доходів. Вперше скорочення середнього класу було зафіксовано в 80-х рр. XX ст. англомовними країнами ліберально-демократичних режимів (США, Великої Британії, Австралії, Канади, Нової Зеландії) після суттєвого збільшення нерівності доходів їх населення в 70-х рр. З 90-х рр. – цей процес поширився на країни соціал-демократичних режимів в Європі і в 2007–2008 рр. середній клас опинився під загрозою навіть в розвинутих соціальних державах Франції та Німеччині. За критерій визначення середнього класу У. Деллінджер обрала показник 75% – 150% від середнього доходу. До уваги бралися працездатні люди у віці 26–60 років. При цьому вона піддала критиці попередні надто широкі критерії визначення середнього класу, за якими до нього зараховували до $\frac{3}{4}$ домогосподарств [23, p. 84–85].

За висновками дослідниці ситуація була кращою в соціальних країнах соціал-демократичних режимів, де чисельність середнього класу зростала (як у Швеції) чи була стабільною (як у Норвегії, Німеччині), складаючи 15% у

складі всього населення за доходами і до 40% – після їх державного перерозподілу податковою і трансфертною політикою. Тобто, за ринком доходів середній клас зменшувався, але зберігався завдяки компенсаціям від суспільного перерозподілу, здійснюваного державами. Проте в ліберальних країнах «загального добробуту» ситуація помітно погіршилася [23, р. 87–88, 96]. Відстань між доходами середнього класу і класу багатих значно зросла, що й спричинило дискусії про загрозу зникнення середнього класу. Державне регулювання доходів не повністю компенсувало зростаючий розрив у доходах між багатими й середніми, що істотно погіршило *відносно* щодо багатих майнове становище середнього класу. Особливо загрозливими для нього виявилися процеси на ринку праці. За даними досліджень 1999 і 2006 рр. перехід до економіки сектору послуг внаслідок технологічної революції призвів до скорочення робочих місць середнього класу та збільшення робочих місць низької кваліфікації в секторі послуг і високої кваліфікації в технічно розвинутих виробництвах [23, р. 84–85, 95].

Аналітичні дані щодо середнього класу подає, також, доповідь Міжнародної Організації Праці «Заробітна плата в світі в 2014–2015 рр.». Критерій визначення цього класу дещо відрізняється від застосованого У. Деллінджер: 75% – 125% від середнього доходу [14, с. 25]. У доповіді відзначається набагато більша міра залежності від зарплати домогосподарств з середнім рівнем доходів, ніж у нижчої їх частини, непропорційно залежної від соціальних трансфертів та доходів від самозайнятості. У розвинутих країнах у середнього класу зарплата складає 80% сукупного доходу до вирахування податків і після всіх трансфертів. У 10% бідних домогосподарств – від 10% в Німеччині, 20% у Великобританії, 25% у Франції до 50% в США [14, с. VI, XX]. Тобто, біднішу частину суспільства розвинуті країни підтримують меншим оподаткуванням і різними видами соціальної допомоги, що відзначала й У. Деллінджер [23, р. 84–85]. Для середнього ж класу ефект зайнятості переважає ефект зарплати, тобто втрата робочих місць є головною причиною загроз для нього: на 3/4 проблема його

майнової нерівності з багатими пов'язана з ринком праці, а інші джерела доходів компенсують тільки 5% росту цієї нерівності [14, с. 34].

Слід відзначити, що спільним в обох дослідженнях сучасного стану середнього класу в розвинутих країнах є констатація тенденцій зростання його *відносної* щодо класу багатих майнової нерівності і *надмірної залежності від зарплати та державної соціальної допомоги*, що в умовах нестабільного ринку праці і зростаючої загрози втрати робочих місць породжує психічне відчуття невпевненості і страху за майбутнє. Щодо першої тенденції актуалізуємо ідею Р. Даля: «Демократія не потребує ні повного достатку, ні стандартів матеріального благополуччя, які переважають сьогодні в промислово розвинутих країнах. Натомість вона потребує почуття відносного економічного благополуччя, яке поділяється багатьма, справедливості і можливості успіху – умов, які базуються не на абсолютних стандартах, а на порівняльній оцінці використаних і упущених можливостей» [7, с. 40]. Щодо другої тенденції відзначимо появу новітньої проблеми зростання чисельності *прекаріату* (соціальної групи осіб неповної зайнятості). В перспективі обговорюваної на Форумі в Давосі (січень 2016 р.) четвертої промислової революції, пов'язаної з роботизацією, нестабільний стан середнього класу на ринку праці тільки посилюватиметься і соціальна опора демократії в його особі ставатиме все більш хиткою.

Зазначимо, також, що формула Арістотеля щодо критерію визначення середнього класу полягала у «*власності середній, але достатній*» [1, с. 567]. Власність створює основу незалежності людини від держави, що в буржуазній концепції громадянського суспільства знайшло відображення в положенні про автономію людини. Залежність від зарплати і соціальних трансфертів, навпаки, не дає такої незалежності. Поширені в розвинутих країнах в 60-х – 70-х рр. ХХст. ліберальні ідеї «руйнації власності» внаслідок перетворення приватної власності в акціонерну та відокремлення адміністративно-управлінських функцій власника в самостійний інститут «менеджеризму» не підтвердилися практикою.

Надані глобалізацією транснаціональним корпораціям можливості вибирати ті ринки своєї діяльності, які запропонують їм найбільш вигідну ціну ведення ділових операцій, дозволили їм втікати від високого оподаткування в розвинутих країнах і отримувати надприбутки. Це посилює притаманну капіталізму тенденцію росту майнової нерівності між людьми і олігархізації суспільства. «Новою формою грабежу на великій дорозі» назвав Дж. Кавано з Вашингтонського інституту політичних досліджень наведений у доповіді ООН «Про розвиток людства» факт концентрації багатств купкою «глобальних мільярдерів». Сукупний дохід 358 їх представників дорівнював такому ж доходу 45% всього населення планети – 2,3 млрд. чол. [3, с. 103]. Новий форум політиків і бізнесменів в Давосі (січень 2017 р.) зафіксував ще більш вражаючий контраст прогресуючої олігархізації. Звичайно, ці показники стосуються всіх країн світу, а не тільки розвинутих. Але й у США як взірцевій демократії за результатами соціологічного опитування в лютому 2016 року 76% потенційних виборців Президента країни вказали, що олігархи і корпорації мають занадто великий вплив на хід національних виборів. 80% вказали на те ж саме з боку багатих груп політичних лобістів [16]. Тобто, не середній клас визначає якість цієї держави, а олігархи та державна бюрократія. Користуючись словами американського дослідника метаморфоз влади в епоху глобалізації Е. Тоффлера, розвинуті країни можна назвати такими, які «прийнято вважати демократичними» [19, с. 307]. Це, звичайно, якщо вважати демократію ідеальною, а не виходити з забутого вчення Арістотеля про політію.

Досліджуючи демократію в Європі, Л. Зідентоп констатував, що середній клас лише у Франції і США створив соціальну концепцію захисту громадянських свобод, що не завадило Франції стати зразком бюрократичної моделі демократії. Британська демократія аж до політики «тетчеризму» (за авторством прем'єр-міністра М. Тетчер) лишалася аристократичною, тобто, основою на ієрархічній структурі соціальних статусів повелителів і підлеглих. З кінця XX ст. не соціальний статус, а гроші стали орієнтиром

впливовості, хоч залишки аристократизму ще помітні в Англії і Голландії. Остання ж характерна олігархічним та конфесійним зразком демократії, тоді як німецька – децентралізована і патерналістська, італійська – общинна й анархічна, з прихованою клановістю і клієнтелою на Півдні [9, с. 3, 4, 7, 88–89, 205, 287].

Союзна європейська демократія, як і національні її види, за висновками Л. Зідентопа формує етатистську політичну культуру зі щепленням населенню пасивності і підпорядкування експертам, справою яких є закон і публічна практика. Відбувається підміна ролі громадянина роллю споживача як зручного об'єкта управління ніким не обраною, нахабною і експлуаторською елітою банкірів, експертів, менеджерів [9, с. 29, 42]. Звідси, як наслідок, абсентеїзм, коли «часто катастрофічно низька» явка виборців на вибори і референдуми, за словами Л. Зідентопа, засвідчує кризу довіри народу до еліти, яка замкнулася в закритому політичному класі. Імена й особи членів Європарламенту більшою частиною невідомі, рівно як масштаби їх привілеїв і розміри неоподатковуваних доходів. Перспектив створення відкритого загальноєвропейського політичного класу, на думку Л. Зідентопа, не існує в передбачуваному майбутньому [9, с. 151, 180]. Цитований на початку статті Я. Аугштайн в оцінці абсентеїзму посиляється на експертів по виборах, які стверджують факт залежності активності виборців від їх майнового стану: нижчі прошарки населення менше ходять на вибори, а ті, хто заробляє краще, більш активні. Разом з тим, відзначаючи постійний ріст соціальної нерівності в західних державах протягом більш як 20 останніх років, не дивлячись на вільні вибори, він дорікає в популізмі тим, хто вимагає більшої демократії замість все нових переваг для концернів, розширення соціальних прав замість демпінгу зарплат і соціальної деградації [2].

У сучасній Україні, від якої розвинуті демократії вимагають деолігархізації як однієї з умов своєї підтримки, становлення демократії насправді відбувається в руслі притаманної самим розвинутим країнам

олігархізації і звуження соціальної основи демократії в особі середнього класу. Відмінність полягає в бідності переважної більшості українського народу та критичному рівні (до 70%) олігархізації економіки і фактичному зрощенні влади з великим бізнесом, за висновками НАН України [15, с. 20]. Високий рівень бюрократизації української влади, яка за клієнтно-патронажними відносинами виступає агентом різних корпоративних груп з егоїстичними інтересами, збільшує, також, вірогідність безпосереднього впливу на державну владу з боку транснаціональних корпорацій, чия активність в Україні зростає [15, с. 17, 21, 75].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Основним висновком, що витікає з дослідження, є актуалізація в сучасній науці і політико-правовій практиці методології Арістотеля щодо єдності кількісного і якісного вимірів демократії як вищої з існуючих, але *не ідеальної і не найкращої з можливих* форм державного режиму. Підміна поняття «політія» і вчення про неї поняттям і вченням про демократію, на думку авторів, носить шкідливий для науки характер апології буржуазного лібералізму і англо-американського виду ліберальної демократії як «кінця історії». Цього й не приховував вчений на службі державного департаменту США (був заступником начальника відділу політичного планування) Ф. Фукуяма, який закликав забути «ідеологічні претензії на інші, більш високі форми співжиття» [21, с. 610].

Соціал-демократична теорія і практика в країнах континентальної Європи втілює перехідний, на переконання авторів, вид державного режиму *соціальної демократичної* держави до вищої форми, передбаченої Арістотелем. Перехідний, тому що середній клас ще не став більшістю населення в цих країнах і не має відносно достатнього, ґрунтованого на власності, рівня життя. Епоха ж глобалізації під керівництвом її ліберально-демократичних рушійних сил створює реальні загрози для середнього класу в особах могутніх акторів – олігархії в союзі з бюрократією, які вийшли з-під контролю національних демократій.

Як називати вищу за демократію і соціальну демократію форму державного режиму: чи *політія*, чи інакше – це предмет для дискусій і за методологічного плюралізму не обов'язково домагатися загальноприйнятої назви. Головне – дослідження *механізмів захисту і розвитку соціальної демократії* в умовах глобалізації. В тому числі в Україні, яка конституювала себе *соціальною* демократією, але далека від реалізації цієї константи у європейському виді.

Щодо захисту соціальної демократії – варто актуалізувати в наукових дослідженнях думку Л. Зідентопа про *революційну традицію* [9, с. 29] як останній засіб народу в боротьбі проти узурпаторів його влади за право на неї і на достатній рівень життя. Традиції відносяться до джерел права і проголошене колись Декларацією незалежності США та Декларацією прав людини і громадянина Франції право *народу* на повстання незаслужено забуте в тіні проголошеного Загальною декларацією прав людини ООН права *людини* на повстання проти порушників своїх прав, незахищених верховенством права. Зокрема, актуальною є розробка проблеми співвідношення реалізації права народу на повстання з правоохоронними функціями держави.

Щодо розвитку соціальної демократії – необхідні активні дослідження організаційно-правових форм подальшої соціалізації власності (крім акціонування, кооперації і оренди) як основи достатнього рівня життя середнього класу (замість трансфертної політики держави). Зокрема, актуальною є розробка проблеми соціалізації власності транснаціональних корпорацій.

Питома вага середнього класу в складі народу демократичної держави та достатній відносно багатих рівень його життя мають бути головними соціальними критеріями оцінки стану демократії і політики держав щодо її розвитку та вдосконалення чи, навпаки, відкату від демократії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. Политика / Аристотель ; [пер. с греч. С. А. Жебелева] // Мыслители Греции. От мифа к логике: Сочинения. — М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, Харьков : Изд-во Фолио, 1999. — 832 с.
2. Аугштайн Я. Демократия: народ и правда [Электронный ресурс] / Якоб Аугштайн // DerSpiegel. 12.04.2016. — Режим доступа : <http://inosmi.ru/social/20160412/236098591.html>
3. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман ; [пер с англ.]. — М. : Изд-во «Весь Мир», 2004. — 188 с.
4. Буйчик А. Г. История социума и демократии : в 2-х кн. — Кн. I: Древний мир, Средневековье и эпоха Возрождения : монография / А. Г. Буйчик. — 3-е изд. — М. — Берлин : Директ – Медиа, 2015. — 140 с.
5. Галкин А. Средние слои как массовая база фашизма [Электронный ресурс] / Александр Галкин. — Режим доступа : scepsis.net/library/id_2741.html;
6. Горбань В. І. Сходження до засад європейської держави: духовний досвід І. Франка для України / В. І. Горбань, О. В. Горбань // Філософські семінари. Випуски 4 – 5. Матеріали міжкафедрального круглого столу «Володимир Винниченко: письменник, політик, мислитель (до 125-річчя з дня народження)» (13 грудня 2005 року). Матеріали міжкафедральних франківських читань (до 150-річчя з дня народження Івана Яковича Франка) (18 квітня 2006 року). — Полтава : ПолтНТУ, 2007. — С. 118—124;
7. Даль Р. Введение в экономическую демократию / Р. Даль ; [пер. с англ.]. — М. : Наука: СПИКПА, 1991. — 124 с.
8. Даль Р. Демократия и ее критики / Р. Даль ; [пер. с англ. под ред. М. В. Ильина] / Р. Даль. — М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. — 576 с.
9. Зидентоп Л. Демократия в Европе / Л. Зидентоп ; [пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. — М. : Логос, 2001. — 312 (+ XLVII) с.
10. Карл Т. Л. Пути перехода от авторитаризма к демократии в Латинской Америке, Южной и Восточной Европе / Т. Л. Карл, Ф. К. Шмиттер // Международный журнал социальных наук. — 1993. — № 3. — С. 29—45.
11. Кремень В. Українська держава у контексті глобалізму / В. Кремень, В. Ткаченко // Урядовий кур'єр. — 1997. — № 227—228 (6 грудня). — С. 5—7.
12. Лагард заявила о кризисе среднего класса в развитых странах [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.vz.ru/news/2017/1/18/853926.html>.
13. Липсет С. Политический человек: социальные основания политики / Сеймур Мартин Липсет ; [пер. с англ. Е.Г. Гендель, В.П. Гайдамака, А.В. Матешук]. — М. : Мысль, 2016. — 612 с.
14. МОТ: Доклад «Заработная плата в мире в 2014–2015 гг.» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/_/_/_europe/_/_/_ro-geneva/-/-sro-moscow/documents/publication/wsms_356597.pdf;
15. Національний суверенітет України в умовах глобалізації: Національна доповідь. — К. : Парламентське вид-во, 2011. — 112 с.

16. Опрос: Американские избиратели назвали основные проблемы национальных выборов [Электронный ресурс]. — Режим доступа : [http:// www. vz. ru/ news/2016/2/18/795111. html](http://www.vz.ru/news/2016/2/18/795111.html).
17. Основы социальной демократии [Электронный ресурс] / Т. Гомберт, Ю. Блезиус, К. Крегль, М. Тимпе. — Режим доступа : [http:// library. fes. de/ pdf-files/ akademie/ 07650](http://library.fes.de/pdf-files/akademie/07650).
18. Потье Ж-М. Черчилль про демократию как «худшую из систем» [Электронный ресурс] / Жан-Мари Потье. — Режим доступа : [http:// inosmi.ru/ social/ 20160514/236528908. html](http://inosmi.ru/social/20160514/236528908.html).
19. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер ; [пер. с англ.]. — М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. — 669 с.
20. Фукидид. История [Электронный ресурс] / Фукидид ; [пер. и прим. Г. А. Стратановского]. — Режим доступа : [http://www.sobor.ru/sites/default/ files/fukidid._istoriya. pdf](http://www.sobor.ru/sites/default/files/fukidid._istoriya.pdf);
21. Фукуяма Ф. Кінець історії? / Ф. Фукуяма // Політологія. Хрестоматія : [навч. посіб]. — К. : Альтерпрес, 2004. — С. 593—617.
22. Dahrendorf R. Konflikt und Freiheit. Auf dem Weg zur Dienstklassengesellschaft / R. Dahrendorf. — Munchen, 1972. — 173 s.
23. Dallindger U. The Endangered Middle Class? A Comparative Analysis of the Role Played by Income Redistribution / Ursula Dallindger // Journal of European Social Policy. — 2011. — 23 (1). — P. 83—101.
24. Schafers B. Sozial Struktur und Wandel der Bundesrepublik Deutschland / B. Schafers. — Stutthart, 1976. — 262 s.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2017